

לא תוהו בראשית

פי כה אמרה' בורא השמים הוא האלהים יצר הארץ ועשה הוא כוונה לאתהו בראשית לשבת יצרה אני ה' ואין עוד: (ישעיהו מה יח).¹

במדבר רבה פרשת נשא פרשה יב סימן ד

"אפריון עשה לו המלך שלמה" (שיר השירים ג ט). "אפריון" - זה העולם. למה קראו אפריון? שלא בראו אלא לפריה ורביה. וכן הוא אומר: "לא תוהו בראשית לשבת יצרה".²

מסכת יבמות דף סב עמוד א

ר' נתן אומר: בית שמאי אומרים: זכר ונקבה, ובית הלל אומרים: או זכר או נקבה. אמר רבא: מאי טעמא דר' נתן אליבא דבית הלל? שנאמר: "לא תוהו בראשית לשבת יצרה", והא עבד לה שְׁבֵת.³

מסכת בכורות דף מז עמוד א

היו לו בנים בהיותו עובד כוכבים ונתגייר, ר' יוחנן אמר: קיים פריה ורביה, ור' שמעון בן לקיש אמר: לא קיים. ר' יוחנן אמר: קיים - לא תוהו בראשית לשבת יצרה, ור' שמעון בן לקיש אמר: לא קיים פריה ורביה - גר שנתגייר כקטן שנולד דמי.⁴

מסכת גיטין דף מא עמוד א

מתניתין.⁵ מי שחציו עבד וחציו בן חורין⁶ - עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי בית הלל; בית שמאי אומרים: תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם! לישא שפחה אי אפשר - שכבר חציו בן חורין, בת חורין אי אפשר - שכבר חציו עבד, יבטל! והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר: לא תוהו בראשית לשבת יצרה! אלא מפני תיקון העולם, כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי.⁷

¹ מרכז הפסוק הוא המילים: "לא תוהו בראשית לשבת יצרה", כפי שרש"י מבאר: "לא תוהו בראשית - כי לשבת יצרה". ובפירוש דעת מקרא: "יצר את הארץ שיהיה בה ישוב". אבל נראה שצריך לקרוא את הפסוק כולו ובמבט רחב יותר. הרבה פעלים יש כאן: בריאה (פעמים), יצירה (פעמים), עשייה וכינון. וכל זה על מנת שהעולם יהיה מקום פורה ומיושב. שים לב גם להקבלה הנגדית לפסוק בפרשתנו: "והארץ הייתה תוהו ובוהו". בא ישעיהו ואומר: "יצר הארץ ועושה ... לא תוהו בראשית" - לא על מנת שתיעזב ותהיה לתוהו ונבראה הארץ שתחילתה הייתה תוהו.

² שימוש מרכזי שעשו חז"ל בפסוק מישעיהו הוא למצוות פריה ורביה, כולל גדרי המצווה ותחולתה. מצווה זו, הראשונה בתורה, היא ציר מרכזי ביישוב העולם, שלא יהיה "תוהו". העולם הוא האפריון שמרמז כמובן על פריה ופריון, משחק מילים בין שפות שונות; המלך שלמה הוא הקב"ה: "מלך השלום שלו" כפי שמופיע במדרשים רבים, בפרט המדרשים על בניית המשכן (שמות רבה נב ה, ספרא שמיני פרשה א ועוד).

³ הדיון כאן הוא מתי אדם קיים את המצווה מבחינת מספר הילדים שהביא לעולם. בפיסקה קודמת בגמרא שם, מובאת "תניא" אחרת בשם רבי נתן שבית שמאי דורשים שני בנים זכרים ושתי בנות ובית הלל מסתפקים בבן אחד ובת אחת. ב"תניא" שכאן, הדרישה היא אפילו פחותה. בית שמאי דורשים בן ובת ואילו בית הלל מסתפקים (כמינימום לקיום המצווה) בילד אחד: זכר או נקבה. וזאת בגלל הפסוק שהבאנו: "לא תוהו בראשית יצרה". גם עם צאצא אחד נחשב שההורים קיימו את הפסוק בישיעהו, שהרי: "תרם האדם משהו ... שיישב את העולם באדם נוסף" (שטיינזלץ שם). ראה בהמשך הגמרא שם השימוש בפסוק שלנו לדינים נוספים, כגון קיום "לשבת יצרה" בנכדים ("בני בנים הרי הם כבנים"), מי שח"ח נפטרו ילדיו ועוד.

⁴ נראה שכאן, כמו בגמרא יבמות לעיל, יש פער בין מצוות התורה שבפרשתנו: פרו ורבו ובין קיום הפסוק בישיעהו: לא תוהו בראשית. ריש לקיש רואה בגר שהתגייר כישות ובריאה חדשה, והילדים שהביא לעולם לא יכולים להיחשב לו כקיום מצוות פרו ורבו. ר' יוחנן לעומתו סובר שהוא קיים את הציווי: "לא תוהו בראשית יצרה" שהוא בעיניו ציווי כלל-אנושי רחב יותר וממילא קיים גם את הציווי פרו ורבו, כפי שניתן לעולם הכלל-אנושי בפרשת בראשית עוד לפני מתן תורה.

⁵ מקור משנה זו הוא כפול: מסכת גיטין פרק ד משנה ה וכן מסכת עדויות פרק א משנה יג. מקור אחרון זה מעיד על קדמות המשנה.

⁶ מצב כזה ייתכן למשל כאשר עבד היה משותף לשני אדונים ואחד שחרר אותו והשני לא.

⁷ ראה גם דין מי שחציו עבד וחציו בן חורין לגבי אכילת קרבן פסח, בגמרא פסחים פח ע"א, שהוא "נופל בין הכיסאות" איננו יכול להימנות על קרבן הפסח של רבו וגם לא יכול להביא קרבן פסח משל עצמו (או להימנות עם אחרים): "לא יאכל לא משלו ולא משל רבו!". תשובת הגמרא שם מהמשנה שלנו שבית הלל חזרו להורות כבית שמאי והסכימו שזה מצב בלתי נסבל וכופים את רבו לשחררו. ועוד לפני ששחרר באופן פורמאלי, הריהו כבן חורין לקיום המצוות, כפי שמסביר שם שטיינזלץ: "נמצא שמי שחציו עבד הריהו כבן חורין גמור, שהרי חייב רבו לשחררו". ראה דיון דומה, בגמרא חגיגה דף ב עמוד א, לגבי מצוות עלייה לרגל (מצוות ראייה) של מי שחציו עבד וחציו בן חורין. וגם שם מסכמת הגמרא שהוא חייב בעלייה לרגל (ונחשב לו למצווה) ובית הלל חזרו להורות כבית שמאי ולכפות על רבו לשחררו. לנו אולי קשה קצת להבין הלכות אלה הנוגעות לעולם שבו היה מעמד של עבדות, אבל מה שחשוב לנו הוא שעל בסיס הפסוק בישיעהו: "לא תוהו בראשית יצרה" קובעים חכמים שאין מצב של "חצי עבד", גל פה רגל שם. אם הוחל בתהליך שחרור העבד, יש לכפות על האדון את השלמת התהליך ולצרף את העבד לעולם של עשייה,

מסכת מגילה דף כז עמוד א

תא שמע: דאמר רבי יוחנן משום רבי מאיר: אין מוכרין ספר תורה אלא ללמוד תורה, ולישא אשה, שמע מינה: תורה בתורה שפיר דמי.⁸ - דלמא שאני תלמוד, שהתלמוד מביא לידי מעשה. אשה נמי - לא תהו בראה לשבת יצרה, אבל תורה בתורה - לא.⁹

שאלות דרב אחאי פרשת בראשית שאלת ג

ברם צריך:¹⁰ הוצאת המת והכנסת הכלה, אי זה מהן קודם? הוצאת המת דהא גבי טומאה דחייה את לא תעשה שבתורה, או דילמא הכנסת הכלה עדיפא משום "כי לא תהו בראה לשבת יצרה"? תא שמא: דתניא מעבירין את המת מלפני הכלה וזה מלפני המלך ישראל. רבי אליעזר אומר הכנסת הכלה עדיפא וכן הילכתא.¹¹

בראשית רבה פרשת בראשית, פרשה כ סימן ח (וגם יט ה)

"ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך" - רבי שמלאי אומר: בישוב הדעת באת עליו.¹² אמרה ו: מה אתה סבור, שאני מתה וחיה אחרת נבראת לך? "אין כל חדש תחת השמש" (קהלת א ט); מה אתה סבור שאני מתה ואתה יושב לך הקטליס? "לא תהו בראה לשבת יצרה".¹³

רמב"ן בראשית פרק ב פסוק יח

"לא טוב היות האדם לבדו" - איננו נראה שנברא האדם להיות יחיד בעולם ולא יוליד, שכל הנבראים זכר ונקבה מכל בשר נבראו להקים זרע, וגם העשב והעץ זרעם בהם.¹⁴

ספורנו בראשית פרק א פסוק י

"ויקרא אלהים ליבשה ארץ" - קרא החלק בשם הכל, כי אמנם זה החלק¹⁵ היה עיקר המכוון מכולם, כאומר: "לשבת יצרה" (ישעיה מה, יח).¹⁶

לעולם של "לשבת יצרה". וזכור שמדובר כאן בעבד כנעני שבשחרורו הוא הופך ליהודי לכל דבר (לאחר שטבל לשם גירות בפני שלושה, רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק יג הלכה יב).

⁸ שאם מותר למכור ספר תורה על מנת ללמוד תורה או ע"מ לישא אשה, נתיר גם למכור ספר תורה על מנת לקנות ספר תורה אחר. ⁹ לא, אומרת הגמרא. אין למכור ספר תורה על מנת לקנות בדמיו ספר תורה אחר ואין זה דומה למכירת ספר תורה על מנת ללמוד תורה או על מנת לישא אשה. למכור ספר תורה ע"מ ללמוד תורה מותר, בגלל העיקרון שהתלמוד מביא לידי מעשה. ראה דברינו [תלמוד ומעשה](#) בפרשת ואתחנן. למכור ספר תורה על מנת לשאת אשה מותר, בגלל הפסוק בישעיהו: "לא תהו בראה, לשבת יצרה"! מכאן נוכל להשליך גם על המקורות שהבאנו לעיל ונבין מה עוצמת הפסוק בישעיהו; מה הוא מוסיף לנו על מצוות פרו ורבו, שלא ידענו מהתורה. התשובה: את עוצמת המצווה וחשיבותה כחלק מההיבט הרחב של יישוב העולם וקיום יעדי הבריאה; שמתר למכור ספר תורה על מנת לקיים מצווה זו, שניתן לכפות על שחרור עבד, שגוי גם מקיים מצווה זו כחלק מהמין האנושי, חשיבות הנכדים כממשיכי הקיום ועוד. ללא הפסוק בישעיהו היינו דנים במכירת ספר תורה מול מצוות פרו ורבו, בדומה למצוות עשה אחרות שאין למכור ספר תורה בשביל לקיימם.

¹⁰ צריך לברר, להבין. צורה של שאלה.

¹¹ ראה גם שו"ת רבינו גרשום מאור הגולה סימן לד: " ... ונשאל מלפני רבינו גרשום בר' יהודה ז"ל: מי שמת לו מת בלילה וכשיצאו מבית הכנסת בבוקר ללכת אצל המת, אמרו להם ללכת לברכת אירוסין, איזה מהם קודם? והשיב כך דעתי נוטה שהוצאת המת קודמת ... ודוקא הוצאת המת לברכת אירוסין, אבל הוצאת המת והכנסת כלה, הכנסת כלה עדיפא דכתיב: לא תהו בראה לשבת יצרה". שוב מצאנו שזו הלכה פשוטה במסכת שמחות פרק יא הלכה ו: "המת והכלה שהיו באין ומקלסין זה כנגד זה, מעבירין את המת מלפני הכלה, מפני שכבוד החיים קודם לכבוד המתים".

¹² חכמים שם במדרש אומרים שחיה פיתתה את אדם לאכול מפרי עץ הדעת טוב ורע ביללות ובהרמת קול, אבל ר' שמלאי אומר: ביישוב הדעת באת עליו, בטיעונים ובשכנוע, כפי שנראה.

¹³ נעשה אתנחתא מהלכה למדרש. חיה שכבר אכלה מהפרי (וסברה שתמות כתוצאה מכך, כפי שנאמר לאדם: "כי ביום אכלך ממנו מות תמות", בראשית ב יז) מנסה לשכנע את אדם שיאכל גם הוא. לא תקבל חיה אחרת במקומי, היא אומרת לו, כי אין כל חדש תחת השמש - אין יותר בריאה. ולשבת לבד בטל ויחידי (הטליס) גם לא תוכל, שהרי אין זו מטרת הבריאה. לא יהיה קיום לעולם שבו יש אדם בודד. למדרש זה יש המשך בדברים רבה (ליברמן) פרשת דברים ובמדרש תנחומא (בובר) בפרשתנו סימן כו, שלאחר מותו של הבל גזר אדם הראשון על עצמו התנזרות מחוה מאה ושלושים שנה ולא רצה להביא יותר ילדים לעולם (ובאותם השנים נוצרו הרוחות והשדים בעולם). "מה עשה הקב"ה? הוסיף לו תאוה על תאוותו, ושמש עם חיה והוליד לשתי. אמר הקב"ה: כל עיקר לא בראה עולמי אלא לפריה ורביה, שנאמר: לא תהו בראה לשבת יצרה".

¹⁴ מהמדרש לעיל נגררנו לרמב"ן על הפסוק "לא טוב היות האדם לבדו" שמעורר את השאלה כיצד ייתכן שהאדם נברא יחידי ורק במחשבה שנייה חשב הקב"ה לברוא לו בן זוג, הרי: "לא תהו בראה לשבת יצרה"! שאלת רמב"ן מתעצמת לנוכח פירוש רש"י שם, המבוסס על המדרש שלא טוב היות האדם לבדו הוא משום: "שלא יאמרו שתי רשויות הן: הקב"ה יחיד בעליונים ואין לו בן זוג וזה יחיד בתחתונים ואין לו בן זוג!" (ראה פרקי דרבי אליעזר פרק יב). שואל רמב"ן: ואם לא היה חשש שיאמרו שיש כאן שתי רשויות, היה האדם נשאר לבדו? הרי העולם: "לא תהו בראה, לשבת יצרה"! ובאשר לתשובת רמב"ן ראה דבריו שם במקור.

¹⁵ היבשה שהיא חלק מ"הארץ".

¹⁶ ספורנו עומד על שינוי משמעות המילה "ארץ" בתיאור הבריאה. בהתחלה "ארץ" עומדת כנגד השמים וכוללת את כל מה שמתחת לשמים (כל כדור הארץ), גם היבשה וגם הימים - כל מה שהוא לא שמים: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ". אך בפסוק

רש"י מסכת חגיגה דף ב עמוד ב

לא תוהו בראה - לא ברא הקב"ה את הארץ להיות בלא יישוב, אלא לשבת יצרה.¹⁷

ספר חובות הלבבות שער ט - שער הפרישות פרק א

ולפי שנצטרך המין האנושי לנהוג בפרישות הכוללת, אשר בו תקנתו בעולם הזה בקחתו הצורך ממנו, היה בדין להיות בעולם פרושים גמורים נבדלים ונגזרים מעסקי העולם, ילמד מהם כל מין ממני האדם כפי צרכו מהפרישות, וכראוי למנהגו ומדותיו.¹⁸ ואין תקנת העולם, שיהיו כל אנשיו נוהגים בפרישות, כמוהם, כי זה מביא לעזיבת ישוב העולם ולהפסק הזרע. וכבר אמר הכתוב: "לא תוהו בראה לשבת יצרה".¹⁹ כי הפרישות פינה מפניות העולם, וצורך המדברים אליה כצורכם אל שאר החכמות והמלאכות, אשר יתייחד בכל אחת מהם עם מבלתי עם אחר, כדי שיהנו בני אדם ותקח כל כת כפי צרכה והראוי לה מהן. ואין תקנת העולם, שיתאחדו כל אנשיו בחכמה אחת ולא במלאכה אחת, כי השלמת סדר העולם בכולן, כמו שאמר החכם: את הכל עשה יפה בעתו, ואמר: לכל זמן. וכבר התבאר במה שהקדמנו ענין הפרישות הכוללת וצורך בני אדם אליה לסדר עניניהם בה בעולם הזה.²⁰

אליהו זוטא (איש שלום) פרשה ג

מעיד אני עלי שמים וארץ, שאילמלי לא נקבצו בני אדם למיתה אין כל ברייה יורד לידי צער, אלא מתוך שיאכל וישתה ושמח הוא עם אשתו על בניו ועל בני ביתו ונפטר לבית עולמו. ואין פירות ותבואה באין לידי הרקבה, אלא מתוך דרכיהם של בני אדם; ואין בני אדם באין לידי בושה, אלא מפני דרכיהם; ואין עיניהם של בני אדם כהות בחצי ימיהם, אלא מתוך דרכיהם; ואין בני אדם מיטמאין בנגעים, אלא מתוך דרכיהם... שנאמר: "כה אמר ה' בורא השמים הוא האלהים יוצר הארץ ועושה הוא כוננה לא תוהו בראה לשבת יצרה אני ה' ואין עוד" (ישעיה מה יח). צא ולמד מדרך ארץ, כלום אדם בונה בית, אלא על מנת להכניס בו פירות, ולהכניס בו כלים ולהכניס בו כספים, או להצית בו את האור? אף כך בני אדם מתוך דרכיהן נידונין, דנין אותן מתוך דרך ארץ, בשביל להצילם מיום הבא לקראתם, שנאמר: "אוי להם כי נדדו ממני וגו' " (הושע ז יג).²¹

זה, המילה "ארץ" מקבלת את המשמעות של יבשה, היינו אותו חלק של "ארץ" במובנה הרחב הראשון (של כדור הארץ) שאיננו ים. זאת, אומר ספורנו, משום שהיבשה, בה ניתן לגור, לבנות, לגדל צמחייה וכו', היא עיקר "הארץ" ובה ניתן לקיים את הייעוד: "לא תוהו בראה, לשבת יצרה". ואולי חוקרי הימים והאוקיינוסים לא יסכימו כ"כ ויטענו שאפשר גם לקיים "לשבת יצרה" בימים. ובאמת, בימינו עם הידע העצום על הקוסמוס, יש לנסות לפרש מחדש מהם "ארץ" ומה הם "שמים".

¹⁷ רש"י זה מחזיר אותנו לגמרא במסכת חגיגה הדנה במי שחציו עבד וחציו בן חורין אם חייב בעלייה לרגל או לא. ראה הערה 7 לעיל. לשונו של רש"י מרמזת שאולי אין כאן רק דין פריה ורביה, אלא משהו רחב יותר של יישוב העולם ותיקונו. הרחבה זו, על בסיס הפסוק בישיעהו, נמצאת יותר בספרות המחשבה, המוסר והחסידות והתפתחה במרוצת הדורות מעבר למיקוד של חז"ל במצוות פרו ורבו. ראה למשל פירוש מראה יחזקאל (ר' יחזקאל ב"ר יוסף פאנט, מזרח ומרכז אירופה מאה 18) בראשית פרשת וישב: "... וכמו כן חטא נח שנעשה איש האדמה ויטע כרם, היה לו לעסוק בשאר יישובו של עולם לזרוע ולנטוע ולבנות כי לשבת יצרה". וכן ר' צדוק הכהן מלובלין - פרי צדיק קדושת שבת מאמר ז: "דלא תוהו בראה לשבת יצרה. שה' יתברך רצה שיהיה עולם מיושב. דעל כן אמרו בבראשית רבה (ל"ט, ח') כשבא אבריהם אבינו לארץ ישראל וראה חורשים בשעת חרישה וכו' דעוסקים בישובו של עולם אמר יהא חלקי עמהם". ראה דברינו [מפגשי אברהם עם יושבי הארץ אשר אראך](#) בפרשת לך לך.

¹⁸ הפרושים הגמורים, הם דוגמא לכל שאר המין האנושי, שגם לא כל אחד יכול לנהוג כמותם, יש בהם דוגמא ותזכורת לאידיאל הפרישות וההצטנעות.

¹⁹ לא כל העולם יכול להיות פרוש, כי אז ייעזב העולם ויפסק הזרע ולא יתקיים הפסוק בישיעהו.

²⁰ פרישות ממודרת ומגובלת, של אנשים באמת ראויים, יכולה להשתלב בעולם שבו יש מלאכות וחכמות (מקצועות) מגוונים וכל אחד תורם את חלקו. נראה שלכת מיוחדת ומצומצמת מתיר חובות הלבבות לפרוש מענייני העולם הזה, כולל מחיי אישות. ו-"לא תוהו בראה לשבת יצרה", יתקיים בראייה רחבה של החברה והעולם בכללותו. אולי כמו בן עזאי בגמרא יבמות סג ע"ב שדרש שכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה: "כאילו שופך דמים וממעט הדמות", וכשהעירו לו: "אתה נאה דורש ואין נאה מקיים! אמר להן בן עזאי: ומה אעשה, שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים". זה האיזון שחובות הלבבות מוכן להסכים לו ובתנאי שפרישות זו, שהיא "פינה מפניות העולם" ומלאכה שיש לרכוש אותה ככל מלאכה אחרת, תשתלב עם כלל העשייה והבנייה בעולם. ראה מנגד דרשות ר"י אבן שועיב דרשה ליום ראשון דסוכות: "בידוע כי יש בכתות בני אדם דעות חלוקות בעבודת השם, יש מהם מסגפין עצמן ואינם רוצים ליהנות מן הדברים הגופנים ופורשין עצמן מהם מכל וכל, וזה אינו דרך ישרה, כי אין זה כוונת הבריאה כי לא תוהו בראה לשבת יצרה".

²¹ נראה להסביר מדרש מופלא זה באופן הבא. אלמלא חטא האדם ונגזרה עליו מיתה בטרם עת, הייתה אפשרות לקיים את הפסוק בישיעהו באופן אידיאלי של חיים טבעיים ומושלמים של "לא תוהו בראה לשבת יצרה"; ובהם גם פטירתו של האדם מהעולם, שתהיה מתוך משתה ושמחה וכחלק טבעי מהשלמת ייעודו ותפקידו בעולם. הטבעיות המושלמת הזו מתקלקלת בשל "דרכיהם של בני האדם". צא ולמד ממעשי האדם עצמו, שגם בעולמו הקצוב והזמני, כשהוא יוצר דבר מה כגון בית, שיישאר הרבה אחרי שהאדם לא יהיה כאן יותר, הוא בונה אותו "לשבת יצרה", בדומה ליצירת העולם על ידי הקב"ה, על מנת לגור בו, להשתמש בו לצרכים שונים ולא במחשבה שיישרף וייהרס. המשפט האחרון במדרש צריך עיון מיוחד ואולי כוונתו היא שעכשיו שבני האדם עדיין מקלקלים ("נידונים מתוך דרכיהם"), בזכות שבעשייתם ובנייתם מכוונים לקיים "לשבת יצרה", דנים אותם מתוך דרך הארץ החיובית של

שבת שלום בראשית²²
שתהיה לנו התחלה טובה
מחלקי המים

²² יצירתם ודוחים את יום המיתה. שהרי עדיין רוב בני האדם מתים מיתה טבעית גם אם לא תמיד כאידיאל "מתוך שיאכל וישתה ושמח הוא עם אשתו על בניו ועל בני ביתו ונפטר לבית עולמו". שנזכה.
שבת פרשת בראשית זו וכן כל שבתות בראשית הבאות עלינו לטובה.